

ЧАСТИНА ІІ. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ЕКОНОМІЇ

УДК 346.546

І.Й. Малій, д-р екон. наук, професор
кафедри макроекономіки та державного управління,
ДВНЗ «Київський національний економічний
імені Вадима Гетьмана»

НОВА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.

АНОТАЦІЯ. З точки зору єдності історичного та логічного розглядається взаємозв'язок еволюції предмету політичної економії з розвитком національної економіки та держави.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: політична економія, держава, національне господарство, інститут, трансформація, глобалізація, цінності.

АННОТАЦІЯ. С точки зрення єдинства исторического и логического рассматривается взаимосвязь эволюции предмета политической экономии с развитием национальной экономики и государства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политическая экономия, государство, национальное хозяйство, институт, трансформация, глобализация, ценности.

ANNOTATION. Intercommunication of evolution of the article of political economy is examined with development of national economy and government from the point of view of unity historical and logical.

KEY WORDS: political economy, government, national economy, institute, transformation, globalization, values.

Сьогодні нікого не здивує той факт, що при нагріванні тіла розширюються, що людина не може жити без води та їжі, що без ефективного виробничого використання обмежених ресурсів не може існувати та розвиватись суспільство. Кожна із зазначених тез започатковує, відповідно, появу таких наук, як фізика, біологія та економіка. Безкінечність розвитку матеріального та нематеріального світу, як і процесу пізнання, є відображенням постійно змінюваних уявлень про реальний світ. У контексті зазначеного можна стверджувати, що об'єкт та предмет

політичної економії, як першої назви науки про економіку, також зазнають відповідних змін залежно від тенденцій розвитку самого суспільства.

При дослідженні еволюції політичної економіки як науки, на наш погляд, методологічно важливим є розуміння логіки адекватного відображення наукою реальних економічних процесів, уміння акцентувати увагу на визначальних тенденціях та особливостях функціонування економіки на відповідних історичних етапах цивілізації. Застосування принципу верифікації та екуменічного підходу дозволяє, на наш погляд, здійснити ретроспективний аналіз об'єктивних та суб'єктивних чинників еволюції **предмету політичної економії та її нової ролі** в пізнанні сучасного розвитку цивілізації. Неспроможність держав подолати руйнівну силу сьогоденної світової фінансово-економічної кризи свідчить і практичну недолугість теоретичних концепцій антикризового управління національним господарством, про існування теоретико-методологічних прогалин в економічних концепціях суспільного розвитку. В даному контексті досить своєчасним і важливим є акцентування учених-економістів на теоретичній та практичній функціях **нової політичної економії**¹, яка за останні півстоліття незаслужено була призабута науковою економічною спільнотою.

Нагадаємо, що А. Монкретьєн, запроваджуючи в своїй праці «Трактат політичної економії» (1615) термін «політична економія»), трактував його не тільки як уміле ведення господарства, а й як державну національну економічну політику². Тут необхідно акцентувати увагу на двох постулатах: перший — на проблемах ефективності економіки, другий — на виокремленні та визначення ролі держави щодо функціонування національного господарства. Застосування принципу верифікації дозволяє нам зробити висновок про те, що концепція меркантилізму (А. Монкретьєн, В. Стаффорд, Т. Мен, Дж. Стюарт, Ф. Кене) виникає за наявності відповідних історико-економічних передумов у Західній Європі: інтенсивний розвиток міжнародної торгівлі у зв'язку з великими географічними відкриттями; подолання роздробленості та становлення централізованих національних держав; розвиток промисловості та наукового знання, появою перших монополістичних об'єднань торговців. Вчення меркантилістів, як зазначав М. Кон-

¹ Национальная экономика: Учебник / Под. общ. ред. Р.М. Нуреева. — М.: ИНФРА-М, 2010. — С. 452—465 (655 с.)

² Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 2 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — С. 813—815 (848 с.)

дартъєв¹, була системою політики, яка в основному відповідала на питання, яким повинно бути народне господарство і як повинна поводити себе по відношенню до нього державна влада. Можна припустити, що виникнення політичної економії у вигляді вчення меркантилістів є першою спробою наукового обґрунтування сутності економічних процесів, що мали місце на той час у країнах західної Європи.

Бурхливий розвиток промисловості в Англії та інших країнах Західної Європи призвів як до радикальних структурних зрушень в економіці, так і до переміщення чинника зростання національного багатства країни від зовнішньої торгівлі до зайнятості та продуктивності праці на промислових підприємствах. Виникла потреба наукового осмислення означеного феномену, що знайшло свій відбиток у формуванні класичної політичної економії. Еволюціонує й саме визначення предмету політичної економії: це наука про багатство — А. Сміт; наука про закони розподілу суспільного продукту — Д. Рікардо; наука про управління народним господарством — Ж. Сісмонді. Кризи перевиробництва товарів та загострення соціальних суперечностей розвитку капіталізму в XIX столітті висунули перед суспільством проблему наукової оцінки перспектив та наслідків подальшого розвитку, тому предметом політичної економії стало вивчення виробничих відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил, а також закони, що управляють виробництвом, розподілом, обміном та споживанням матеріальних благ (К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін). На відміну від інших наук, політична економія в контексті її інтерпретації марксистами (К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін) виконала свою особливу пізнавальну та практичну місію, розкривши суперечності розвитку капіталістичного підприємництва, його рушійні сили та соціальну нерівність, яка на сьогодні складає одну із найважливіших проблем на шляху для подальшого прогресу суспільства.

Загострення конкуренції між товаровиробниками, ускладнення самої економічної системи суспільства та нерівномірність розвитку країн у другій половині XIX-го століття спонукали вчених до пояснення нових явищ, що призвело до формування нових напрямів економічного дослідження: маржиналізму, історичної школи та інституціонального напрямку. З точки зору єдності історичного та логічного в розумінні обставин виникнення «нової політичної

¹ Історія економічних учень : Підручник. За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2004. — с. 138—139 (1300 с.).

економії» важливо, на наш погляд, уяснити взаємозв'язок між потребами реальної практики та появою відповідного вчення. Якраз історична школа в Німеччині (Ф. Ліст, В. Рошер, К. Кніс, Б. Гільдебранд, Г. Шмоллер, В. Зомбарт, М. Вебер) виникла як необхідність виявлення причин нерівномірності розвитку різних країн за умов використання універсальних ринкових принципів. На противагу класичній політичній економії, Ф. Ліст обґрунтував власну концепцію предмета політичної економії — «Національну систему політичної економії», розуміючи під цим економічну політику, що базується на використанні національних інтересів, особливостей господарського порядку та враховує історичні тенденції країни. Поступово, на вимогу реальної практики, предмет політичної економії розширює сферу дослідження, охоплюючи не тільки об'єктивні закони ринкового механізму, а й національні особливості їх реалізації, діяльність людини у всіх своїх проявах. Через аналіз поведінки людини та прийняття рішень досягається системний аналіз взаємозв'язку економіки з етикою, історією, соціологією та політичною наукою. Зміщення акцентів у дослідженні суспільства, що відображало розмаїття різного розвитку країн, не могло не позначитись на виникненні дискусій та суперечок у визначенні предмета політичної економії в другій половині XIX століття. **По-перше**, це протистояння між представниками класичної політичної економії та історичної школи. **По-друге**, столітні суперечності між класиками політичної економії та представниками некласичного напрямку (К. Менгер, В. Джевонс, Л. Вальрас та ін.), на наш погляд, свідчить не стільки про протистояння, скільки про недосконалість та обмеженість обох підходів при розкритті всієї сукупності законів та мотивів, що визначають економічне процвітання. Сьогодні, понад півтора століття опісля, стало зрозуміло, що розвиток суспільства є набагато складнішою і детермінованою системою, якій властиві не тільки універсальні всезагальні ринкові закони, а й сукупність психологічних, ментальних, генетичних, інерційних, природно-просторових, історичних та інших складових, які й визначають специфіку, темпи розвитку та адаптивність кожної національної економічної системи до нових реалій. Неокласична політична економія (маржинальна революція) підняла на новий якісний рівень саму методологію аналізу економіки, перемістивши предмет дослідження в площину конкретних господарських проблем з використанням граничних величин та нової теорії цінності. Аргументація законів обміну на основі теорії граничної корисності індивіда та меж економічного зростання на основі граничної продуктивності факторів виробництва сформуливали теоретико-методоло-

гічний інструментарій практичного застосування результатів політико-економічного дослідження задля прогресу суспільства.

По-третє, одночасно увагу суспільствознавців починають привертати вплив соціальних факторів, права та політичної ситуації та інших інституціональних чинників. Представники інституціональної теорії Т. Веблен та Дж.-Р. Коммонс зосередили увагу на виявленні взаємозалежності між розвитком економіки та реалізацією таких інститутів як звичаї, традиції, способи мислення, держави, політичних партій та профспілкових організацій. Дж. Гелбрейт акцентує увагу на визначальній ролі влади в процесі функціонування економіки. Деталізований компаративістський аналіз визначення предмету політичної економіки та логіки різних теоретичних напрямів дозволяє, на наш погляд, припустити, що представники кожної школи, окрім маржиналізму, розглядали окремі аспекти впливу держави, як соціального інституту, на економічний розвиток. **Тобто, незалежно від розширення об'єкту та інструментарію політико-економічного дослідження, його предметом з моменту виникнення політичної економії залишається діалектика співвідношення держави та економіки. На кожному історичному етапі зміщуються лише акценти дослідження, що особливо актуалізується в період різного роду криз, які мали місце в економічній історії.**

Обґрунтування предмету та методології «нової політичної економії» повинно базуватись на узагальненні всіх напрямів економічної теорії, поставивши в центр дослідження нові сучасні особливості розвитку економіки, до яких слід віднести інформаційну революцію та інноваційність, посилення глобалізації та фінансову експансію, прискорення мобільності товарів та послуг, екологічну кризу та загострення дефіциту енергетичних ресурсів, інституційні трансформації та зміну людських цінностей. Вирішення цих та інших проблем, як свідчить історичний досвід більшості країн світу, неможливе без активної ролі інститутів держави.

Держава, як визначальна та найбільш життєва (налічує тисячоліття) організація спільної діяльності людей, характеризується своєю унікальністю по відношенню до інших інститутів-організацій, що проявляється у виконанні нею політичної, соціальної, зовнішньоекономічної та багато інших функцій. На відміну від інших організацій, держава залишається єдиним унікальним суспільним інститутом, перед яким постає необхідність вирішувати всю сукупність питань, що виникають у зв'язку з функціонуванням як суспільства, так і кожного громадянина. Революційна чи еволюційна зміна внутрішнього чи зовнішнього середовища завжди супроводжується прийняттям адаптивних правил та норм, що продуку-

ються державою. Виявлення та усвідомлення таких тенденцій, змін та нових дій держави по відношенню до економіки і є, на наш погляд, ключовим моментом розуміння теоретико-пізнавальної та практичної функції нової політичної економії.

Інформаційна революція та формування мережевих структур є, на сьогодні, вирішальними чинниками, що визначають нові параметри структурних зрушень суспільства в планетарному масштабі, видозмінюючи таким чином співвідношення елементів державної організаційної ієрархії та підвищення значимості горизонтальних соціально-господарських взаємовідносин в досягненні конкурентоспроможності та стабільності.

Суспільна сутність держави полягає в тому, що відображаючи в цілому загальну волю всіх громадян, вона таким чином визначає загальний напрям розвитку суспільства. Ствердження загального напрямку відбувається не автоматично, а в досить важкій і складній боротьбі, через систему державного управління суспільством в цілому, та національною економікою зокрема. Тому важливо назвати три аспекти, які визначають ступінь реалізації державою своїх суспільних функцій. Перший — показник того, наскільки держава визначає загальні потреби, інтереси, цілі і волю громадян, другий — як вона враховує особливі інтереси кожного громадянина, громади чи інтереси окремих груп людей, які не вписуються в русло загальних суспільних інтересів. І третій аспект, яким чином держава забезпечує розвиток суспільства в цілому та поєднання суспільних та особистих інтересів.

У сучасних умовах загострення міжкраїнової конкуренції на світовому ринку економічна роль держави набуває особливої значимості. Крім того, у зв'язку з посиленням залежності розвитку національної економіки від зовнішнього (глобального) середовища, держава на зовнішньому ринку виступає від імені національної економіки суб'єктом політичних, правових та економічних взаємовідносин. **Нова роль держави проявляється і в необхідності адаптації правил господарювання до нових економіко-інституційних вимог суспільства.** Криза адміністративно-командної економіки та комуністичної ідеї призвела до корінної ломки наукового сприйняття закономірностей економічного розвитку, про неминучість ринкових форм розвитку. Науково-технологічна революція генерує нові нетрадиційні способи мислення й нові економічні форми організації суспільства. Економічна інтеграція, що набуває в третьому тисячолітті нових масштабних обріїв, заперечує окремі економіко-правові форми організації суспільства в рамках національних економік. Вибух комп'ютерної технології передує новим формам впливу лю-

дини на економіку. Інформаційні війни та протистояння є висхідними елементами в конкурентній боротьбі між різними суб'єктами господарювання. Змінюються цінності в суспільстві, ресурсна та екологічна база, посилюються конкуренція за ринки збуту товарів та доступу до ресурсів, тому недооцінка суспільством нових обставин веде до зниження темпів економічного зростання, депресії, фінансової та економічної нестабільності, збільшення внутрішнього та зовнішнього боргу держави, до зубожіння населення. Вирішення означених проблем й актуалізує необхідність політико-економічного аналізу з використанням новітніх методологічних підходів.

Ніхто не відкидає значимість продуктивного використання факторів виробництва, ринкової конкуренції чи психологічних чинників у поведінці споживачів, історичних тенденцій тощо, але визначальним аргументом економічного успіху є системність дій, у якій державі відводиться не тільки визначальна, а нова, активна, конструктивна та творча ролі по синхронізації використання всіх означених чинників задля забезпечення конкурентоспроможності, стабільності та добробуту національної економіки.

Національне і регіональне в умовах поглиблення глобалізації перетворилось у реальний чинник прогресу як цивілізації у цілому, так і в розвитку національних економік, а організаційно-економічні їх форми стали визначати нове сучасне інституційне середовище. Організація спільних міжкраїнових економічних союзів та ринків ще не означає вирівнювання розвитку національних економік та добробуту громадян. Навпаки, поряд з формуванням інтеграційних ринків, створенням міжнародних економічних організацій, посилюються процеси соціальної диференціації як у межах кожної країни, так і спостерігається міжкраїнова майнова диференціація.

Нова політична економія якраз зосереджує основну увагу на дослідженні інституційних чинників, що визначають перспективу розвитку національної економіки. Тому методологія інституціональної теорії¹ сьогодні набуває широкої популярності, так як дозволяє пояснити економічний успіх таких країн, як Швеція, Німеччина, Китай чи Сінгапур. До сучасних тенденцій розвитку цивілізації необхідно віднести й органічну взаємозалежність та взаємобумовленість між собою розвитку всіх сфер людської діяльності (економічної, соціальної, політичної, гуманітарної і т.п.), що висуває до

¹ Про основні методологічні підходи інституціональної теорії див.: Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон. наук А.А. Гриценко. — Х.: Форт, 2008. — 928 с.

методології дослідження використання принципів міждисциплінарного (екуменічного) підходу та верифікації. Затяжна світова фінансово-економічна криза свідчить про неспроможність традиційних підходів в економічній теорії щодо пояснення сьогоденних інституційних та структурних змін в економіці.

В умовах постіндустріальної трансформації посилюється єдність економічних і соціальних функцій держави. Їх взаємне переплетіння призводить до виникнення якісно нової форми, в якій реалізуються їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Такий підхід дозволяє говорити про якісну трансформацію функцій держави. Відбувається кардинальне ускладнення структури суб'єктів управління: на світовій арені разом з національними державами активно діють ТНК, міжнародні і регіональні економічні організації, інтеграційні об'єднання, неурядові організації, навколо яких формуються відносини, які суттєво змінюють становище національних економік. Концентрації влади протистоїть її перерозподіл від загальнонаціональних інститутів до наднаціональних структур, відбувається дифузія функцій держави.

Методологія нової політичної економії, що базується на усвідомленні особливостей розвитку кожної національної економіки та нової ролі держави по її управлінню, дозволяє синтезувати теоретичні здобутки економічної, соціальної, політичної, правової та інших наук задля системної трансформації суспільства, в якому економічна складова є не тільки визначальною, а й цільовою, тому й нова політична економія перетворилась у міждисциплінарний об'єднуючий теоретико-методологічний центр. Для сьогодення досить актуально звучать думки Ф. Ліста про гармонію розвитку національних економік та цивілізації в цілому. «Сохранение, развитие и совершенствование национальных особенностей, — підкреслював Ф. Лист, — является в настоящее время главным предметом стремлений отдельных народностей и должно быть таким. В этом нет ничего неправильного и эгоистичного; напротив, это стремление разумно и находится в полном согласии с интересами всего человечества, ибо оно естественно ведет под покровительством законодательства к мировому объединению, которое может быть полезно человечеству только в том случае, если многие нации достигнут одинаковой степени культуры и могущества и если это мировое объединение осуществится на почве федеративного устройства»¹.

Статтю подано до редакції 20.07.11 р.

¹ Ф. Лист. Национальная система политической экономии. — Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т., Т. III. — М.: Мысль, 2005. — 896 с.